Трибуна молодого вченого

DOI: 10.34015/2523-4552.2021.3.14
УДК 347.91

Соп'яненко О. Ю.,
аспірант юридичного факультету
Сумського національного
аграрного університету
ORCID: 0000-0002-7954-1234

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІДЕЇ І СПРИЙНЯТТЯ ДОКТРИНИ

У статті розглянуто ідею верховенства права та основні доктринальні підходи до досліджуваного поняття. Зокрема, верховенство права проаналізовано в аспекті принципів цивільного процесуального права України. Досліджено ознаки принципу верховенства права з теоретичної точки зору та з огляду на цивільне процесуальне законодавство, окреслено його елементи.

Ключові слова: верховенство права; принципи права; цивільне процесуальне право; цивільне законодавство.

В статье рассмотрена идея верховенства права и основные доктринальные подходы к изучаемому понятию. В частности, верховенство права проанализировано в аспекте принципов гражданского процессуального права Украины. Исследованы признаки принципа верховенства права с теоретической точки зрения и с учетом гражданского процессуального законодательства, очерчены его элементы.

Ключевые слова: верховенство права; принципы права; гражданское процессуальное право; гражданское законодательство.

Постановка проблеми. Виконання взятих на себе зобов'язань з побудови ефективної системи судової влади та забезпечення її самостійності й незалежності – одне з ключових сучасних вимог європейської спільноти і міжнародних партнерів України. Як зазначають дослідники, сьогодні ідеї верховенства права є домінуючими для більшості правових систем сучасності, покладені в основу стандартів судового захисту і характеризують державу як

правову. Верховенство права пройшло складний історичний шлях свого становлення, воно нерозривно пов'язано з концепціями правової держави, правосуддя і належних правових процедур. Держава тільки тоді може існувати і еволюціонувати у своєму розвитку, коли вона побудована з урахуванням певних цінностей, які склалися в суспільстві. Таким цінностями, котрі визнаються у правових державах і розвинених демократіях, є права і свободи грома-

дян, їх пріоритетність перед іншими цінностями у розвитку держави [5, с. 15].

Показовими в цьому є постійні згадки про важливість продовження судової та інших життєво важливих реформ, досягнення необхідного ступеня уніфікації і гармонізації в діяльності основних державних інституцій. Здається, що це одне з першочергових завдань для національного законодавця. Як ми вже могли переконатися, бажаною емпіричною базою проведених перетворень може стати практика ЄСПЛ, яка показує можливі шляхи вдосконалення законодавства і вирішення системних проблем правозастосування та правотлумачення. У такому аспекті ще більше зростає значення концепту й доктрини верховенства права як чільної характеристики здійснення правосуддя в цивільних справах.

Постановка завдання. Враховуючи зазначене, завданням цього дослідження є визначення поняття верховенства права як загальної ідеї права, на основі доктринальних позицій, виокремити ознаки та елементи верховенства права. Окрім цього, завданням є аналіз верховенства права в аспекті цивільного процесуального права і засади здійснення цивільного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика верховенства права досліджувалась теоретиками і практиками всіх галузей права, оскільки вказаний принцип є основоположною засадою розвитку права. Зокрема, О. В. Гетманцев, О. В. Дем'янова, В. В. Комаров, М. П. Курило, Г. П. Тимченко, М. Й. Штефан та ін.

Виклад основного матеріалу. У світлі поставленої проблеми зна-

ковим явищем, на наш погляд, стало закріплення ідеї верховенства права в Конституції України та галузевому законодавстві, що зумовило і без того величезний науково-практичний інтерес вітчизняних вчених-правознавців до виявлення його сутності, змісту і проблемних аспектів реалізації. Очевидно, що на тлі посилення процесів європейської інтеграції та міжнародної підтримки України, а також можливостей впровадження основних усталених стандартів взаємовідносин держави, суспільства і особистості, зростає актуальність дослідження численних проблем верховенства права.

Якщо це так, то спробуємо продовжити авторські міркування. При цьому як загальну висловимо тезу, що природа досліджуваного поняття нині така, що не дає можливості формування однозначного підходу до осмислення сутності й одномоментного вирішення питань реалізації. Втім, не можна думати, що такий стан властивий винятково для національної правової загальнотеоретичної доктрини і теорії верховенства права. Швидше за все, це характерно для верховенства права в глобальному контексті його аналізу. Звідси, на нашу думку, виток розуміння верховенства права як такого собі ідеалу сучасного суспільства. Зрозуміло, що у зв'язку з цим досить складно ставити питання про єдність тлумачення цього поняття.

Співзвучну в чомусь думку висловлює і О. В. Дем'янова, яка, аналізуючи прецедентну практику ЄСПЛ, звертає увагу на те, що Європейський суд з прав людини, діяльність якого є найбільш яскравим прикладом реалізації ідеалів права, у своїй практиці заперечує можливість уні-

фікованого визначення поняття «верховенство права» та застерігає від будь-якого шляху формування змістовного наповнення, окрім як постійного співвідношення окремих положень та ситуацій з його сутністю. Тільки шляхом від конкретного випадку до виокремлення керівної ідеї його вирішення створюється розуміння верховенства права в тому сенсі, котрий є найбільш прийнятним для цивілізованого міжнародного суспільства. І далі дослідниця продовжує, що на тлі полемічності поняття верховенства права існують окремі його аспекти, які мають у нашій країні підвищену актуальність. Йдеться про практичне втілення верховенства права в життя. У практичній державно-владній діяльності навіть у розвинених демократичних країнах верховенство права не завжди реалізується в повному обсязі через конфлікти інтересів осіб, що перебувають при владі, особливості бюрократичного апарату, конкуренцію між окремими приватними інтересами та державою в цілому. Навряд викличе сумнів чи заперечення важливість всебічного спрямування зусиль на запровадження такого стану правової реальності, який є гідним відображенням верховенства права. Проблема верховенства права однією з найважливіших своїх складових має необхідність всемірної реалізації ідей у практичну площину. Теоретичні розробки не матимуть жодного ефекту без дієвих механізмів у всіх сферах життя [2, с. 112].

Ми солідарні з висловленою думкою. Сьогодні відчувається гостра потреба у формуванні не лише єдиних загальнотеоретичних підходів до верховенства права, а й на вирішення проблемних або навіть спі-

рних аспектів імплементації цієї ідеї в національне законодавство. Невипадково, Ю. С. Шемшученко, критично аналізуючи стан наукової розробленості проблеми верховенства права, наголошував на абстрактності і відірваності цього поняття від реалій життя [8, с. 6].

На думку О. В. Дем'янової, значною мірою така ситуація зумовлена тим, що верховенство права у вітчизняній правовій науці переважно розглядається в площині загальної теорії права, а представниками галузевих наук їй приділяється значно менше уваги. Однак теорія права не може відриватися від емпіричного джерела свого існування, тобто від права як конкретного явища, що має прикладне значення, галузеву належність, певні характеристики. Для вироблення положень загальної теорії права необхідною передумовою є ширина охоплення підстав для узагальнень. Право є категорією системною, сумою значної кількості окремих елементів. Щоби констатувати наявність певної якості (властивості, ознаки) у праві, слід виходити з того, що вона притаманна системі як такій. Загальна теорія права загрожує перетворитися на «науку ні про що», якщо буде втрачено зв'язок між конкретними правовими явищами й теоретичними узагальненнями. Тому невід'ємним напрямом дослідження конструкцій теоретичного характеру є рух від конкретного до абстрактного, від окремих правових одиниць до загальнотеоретичних узагальнень [1, с. 113].

У цьому контексті першорядним є процес адаптації загального поняття «верховенства права» до регулювання різних суспільних відносин. Для судочинства це означає

пошук прийнятних форм реалізації верховенства права у судовому процесі. При цьому треба враховувати, що цей принцип не можна виводити через ті положення, котрі властиві іншим принципам судочинства, хоча й нині не виявлена чітко самими європейськими суддями грань (співвідношення) між верховенством права як принципом і справедливим судовим розглядом, котре, як правило, розуміється в смислі необхідності забезпечення публічності процесу, розумного строку, коли сторони мали б рівні процесуальні можливості, винесення мотивованого судового рішення тощо. Більшість із перелічених елементів є цілком самостійними принципами судочинства. У зв'язку з цим науці ще доведеться осмислити механізм реалізації принципу верховенства права [6, с. 79].

Аналізуючи вироблену на сьогодні нормативну основу принципу, який розглядається, як результат розвитку сучасних конституційних теорій та положень, Г. П. Тимченко доводить необхідність зміни акцентів доктрини верховенства права у бік практики дотримання і розробки концепції його реалізації в законодавстві. На обґрунтування елементів принципу верховенства права виокремлює лише два аспекти його пізнання і реалізації – через судоустрій і через судочинство. Якщо розглядати верховенство права в першому аспекті, то необхідно проводити дослідження організації судової влади згідно з таким принципом. Для другого зрізу пізнання характерним є закріплення верховенства права в положеннях процесуального законодавства. У такому розумінні, як вважає дослідник, верховенство права слід розглядати не стільки як прин-

цип, скільки як загальну характеристику всього судочинства, зокрема, з такими рисами: законодавча можливість добитися доступу до суду; адекватність судових процедур суспільним очікуванням; використання процесуальних засобів захисту; обстоювання своїх прав і свобод; оскарження і виконання прийнятих судових рішень [5, с. 15–16].

Цікаві зауваження висловлюють вчені. Очевидно, що розробка будь-якого поняття або категорії повинна починатися з осмислення його загальнотеоретичних засад і концепцій. У цьому сенсі зрозумілою є пильна увага представників теорії держави і права до вивчення верховенства права. І мова тут повинна йти не тільки про розширення предмета загальнотеоретичних досліджень, хоча це само собою є важливим. Завдання, яке ставиться перед теоретиками права, з одного боку, гранично чітке – узагальнити основні уявлення про цей об'єкт, виявити його основні характеристики, з іншого – сформувати необхідну базу для продовження галузевих досліджень. У такому аспекті потенціал загальнотеоретичних досліджень, на наш погляд, ще не повністю розкритий. Це змушує сучасних дослідників, спираючись на наявну неповну методологічну базу, шукати і доводити можливості імплементації ідей і концептів у сферу галузевого законодавства. Для цивільного процесуального законодавства це питання залишається досі відкритим.

Можна поглянути на цю проблему і з іншого, протилежного боку. Як вважає О. В. Дем'янова, щодо верховенства права визначальною передумовою констатації наявності відповідної якості (у вигляді прин-

ципу, ідеї, доктрини тощо) є встановлення дії відповідних засад в окремих галузях права. Адже якщо верховенство права не притаманно конституційному, адміністративному, цивільному праву, то звідки візьметься верховенство права як категорія загальної теорії права? І навпаки, декларування верховенства права категорією загальноправовою вимагає послідовного впровадження відповідною мірою та способом в усі державно-правові інституції [2, с. 113].

Ці положення ще раз підкреслюють наскільки важлива належна реалізація постулатів доктрини верховенства права в національному законодавстві. О. В. Дем'янова пропонує доповнити традиційні дослідження проблематики верховенства права в межах загальної теорії необхідною і важливою складовою практичної орієнтації – реалізацією означеної ідеї в окремих сферах правового життя. Серед інших найбільш потужним потенціалом відображення сутності верховенства права володіє сфера, пов'язана із судочинством, зокрема цивільне процесуальне право. На користь такого висновку свідчать наступні аргументи:

приклад практики Європейського суду з прав людини, сформовані якою положення є основною, якщо не єдиною, сталою складовою змісту верховенства права;

становище суду в системі владної організації суспільства, що визначає його безпосередню роль у тлумаченні та застосуванні права до конкретної особи та ситуації;

тенденція підвищення оцінки приватних прав з боку суспільства та рівня правового захисту; значення судової діяльності як підґрунтя роз-

витку правової доктрини, творчості, ідеології, культури;

придатність процесуального права для впровадження судового прецеденту як джерела права та зміни на цій підставі концепції праворозуміння тощо [2, с. 117].

У нашому випадку йдеться про цивільне судочинство як про один із рівнів відображення і реалізації загальнотеоретичних уявлень про верховенство права. Іншими словами, необхідне створення механізму імплементації цієї ідеї в рамках галузевого цивільного процесуального законодавства. Звичайно, найбільш прийнятний варіант – її концептуальне оформлення на рівні окремих норм, інститутів і виробництв. Втім, у цьому випадку не виключений і зворотній кореляційний зв'язок. Знаходячи свою реалізацію в галузевому законодавстві, ідеї верховенства права в теоретичному аспекті можуть отримати ще більш широке наукове тлумачення.

Цивільне судочинство як сфера реалізації судової влади виступає однією з численних можливих і необхідних сфер застосування верховенства права. Це багато в чому пов'язано зі значенням належного здійснення цивільного судочинства, важливістю правосуддя як державної діяльності, в кінцевому підсумку, забезпечення справедливості й законності винесених судових рішень. Цей аспект судової діяльності є досить важливим, особливо в умовах наявної суперечності і конфліктності між сторонами цивільної справи, необхідності системного тлумачення правових і норм, а також їх застосування до конкретного життєвого випадку. У будь-якому випадку, судові рішення виступають квінтесен-

цією позиції держави. У цьому сенсі дослідники слушно наголошують на значенні судових рішень для адекватного відображення в правовій системі концептів верховенства права і обґрунтовано вважають, що ці ідеї мають стати стандартом при здійсненні будь-якого виду державної діяльності, у тому числі, і при мотивації і прийнятті судових рішень [4, с. 141].

Невипадково, у практиці Європейського суду з прав людини отримала визнання як складова верховенства права теза правової визначеності, що полягає в тому, що жодна зі сторін спору без виняткових для того підстав не може вимагати перегляду кінцевого та обов'язкового для виконання судового рішення з метою повторного розгляду справи. Зазначена складова проводить безсумнівну паралель між правом та судовим рішенням, що набуло чинності. Виокремлення цього положення та його кваліфікація як складової принципу верховенства права підкреслює значення, котре надається судовому рішенням в світлі положень Європейської конвенції: воно розглядається як рівне праву, як втілення останнього [2, с. 115].

На цьому тлі тим більше актуалізується дослідження сучасних теоретико-прикладних проблем реалізації верховенства права в цивільному судочинстві. Вітчизняний законодавець, по суті, звів ці питання до проблематики системи принципів цивільного процесу. Стаття 2 ЦПК України вперше відтворює низку основних засад (принципів) цивільного судочинства, називаючи в їх числі й верховенство права.

При цьому раніше, як правило, в самому ЦПК термін «принципи» як

такий не вживався. Окремі положення, котрі визнані за принципи, були зосереджені в основному в розділі I «Загальні положення» і главі 1 «Основні положення». Таке закріплення певною мірою відповідає традиції, яка була закладена ще в Статуті цивільного судочинства 1864 року, в котрому розділ «Загальні положення» (статті 1-28) був винесений за рамки всіх книг і глав і де, по суті, були закріплені принципи цивільного судочинства. На той час вчення про них тільки складалося і вони в переважній більшості іменувалися в доктрині «основними засадами» цивільного судочинства [1, с. 30; 7, с. 37-38].

Наскільки виправданим є такий законодавчий підхід, і, перш за все, в умовах об'єктивної складності формування якоїсь єдиної дефініції цього поняття? Спробуємо розгорнути наші судження в цьому напрямі.

Вихідною авторською тезою є положення про те, що проблематика системи принципів цивільного процесу ще не отримала остаточного теоретичного і нормативного дозволу. Незважаючи на значну бібліографію розглянутого питання і останню кодифікацію цивільного процесуального законодавства, досі немає чітких критеріїв належності тих чи інших положень (норм, постулатів, аксіом, правил) до принципів цивільного судочинства. Це своєю чергою відображається на можливості класифікації принципів і їх розподілу, як наслідок, на осмислення їх взаємозумовленості й перспектив розвитку, взаємодії з іншими положеннями, що торкаються загальних аспектів здійснення цивільної процесуальної діяльності.

М. П. Курило слушно зазначив, що в умовах бажаної європейської інтеграції України, глобалізації європейського права як основної тенденції його розвитку останніх десятиліть і важливості гармонізації національного законодавства знову для теорії і практики набуває актуальності проблема універсалізації цивільної процесуальної форми, створення ефективних моделей захисту приватних і публічних прав, а в більш широкому сенсі – належних правових процедур та можливостей їх уніфікації та диференціації. Очевидно, що вирішення цих питань, так само як і їх можливе і подальше осмислення, зумовлюється насамперед аналізом сутності цивільного судочинства як історично сформованої універсальної конструкції розгляду спірних і безспірних справ. У такому контексті йдеться про основоположні засади цивільного процесу як концептуальної правової категорії, що визначає нині не лише розуміння цивільної процесуальної діяльності, прав та обов'язків її учасників, а й здійснення прав, свобод та інтересів особи як цінностей сучасного суспільства і правопорядку, які все більше впливають на національне цивільне судочинство та судові процедури.

Для вітчизняної процесуальної думки проблематика принципів завжди була та, мабуть, і залишається однією з центральних у дослідженнях протягом всього періоду розвитку наукового знання про правосуддя у цивільних справах. Про це свідчить значна і, напевне, не до кінця ще оцінена наукова спадщина пореформеного і радянського періоду [3, с. 34].

Як приклад дискусійності й спірності питань, що розглядаються, звернемося до сучасної цивільної

процесуальної літературі. Вчені зазначають, що виявляючи сукупність ознак, ми тим самим виокремлюємо положення – принципи цивільної процесуальної діяльності. Цю сукупність ознак можна умовно поділити на кілька видів, що пов'язано з наявністю ознак, однаковою мірою властивих всім правовим принципам, і ознак, властивих тільки принципам цивільного судочинства.

До першого виду можна віднести ознаки, які свідчать про вибрану мовну (словесну) конструкцію поняття, а також властиві правовим принципам і праву в цілому, зокрема: 1) розгляд принципів як певних положень; 2) основоположний, фундаментальний характер таких положень; 3) ці положення визначають зміст права, а також напрями його розвитку; 4) нормативність, формальна визначеність, системність, забезпеченість державним примусом, високий ступінь абстрагування та інші.

Другий вид ознак принципів пов'язаний з особливостями цивільного судочинства як загальної категорії у правосудді: із видів державної діяльності виокремлення цивільної процесуальної як самостійної, визначення її якісної своєрідності за різними параметрами.

Ознаки третього виду (специфічні, але вони доповнюють вже названі) є ознаками власне принципів цивільного судочинства, оскільки вони сприяють їх виділенню із множини цивільних процесуальних правил: 1) реалізація на одній чи кількох стадіях (провадженнях) процесу; 2) можливість допущення винятків, котрі не є принципами; 3) виникнення принципів у результаті розгляду і вирішення правових спорів; 4) недо-

пустимість дублювання принципів; 5) відповідність цілям і завданням цивільного судочинства, а в більш широкому контексті – цілям правового регулювання відносин, які складаються; 6) можливість за їх допомогою побудови належної моделі цивільного судочинства [6, с. 40–41].

Небезпідставними є окремі висновки цитованого дослідника. Спроби виявити всі основні ознаки приводять автора до аргументів про можливу словесну конструкцію поняття, необхідність розгляду судової діяльності як вид державної діяльності, власне характеристикам нормативних положень, що дозволяють відносити їх до числа принципів. Утім, деякі логічні суперечності не обійшли стороною і цю наукову позицію.

Якщо говорити про фундаментальний і основоположний характер цієї категорії, то зайвим буде зауваження про те, що принципи діють на всіх стадіях процесу. При цьому автор говорить, що можуть існувати винятки з цього правила. На думку вченого, принципи цивільного процесу мають історичне підґрунтя. Тоді логічним є питання про верховенство права, що не має такого значного, в порівнянні з іншими принципами, історичного базису розвитку.

Як слушно зазначає М. П. Курило, концепти прав людини остаточно визначили напрям розвитку правових систем сучасності, стали основою теоретичного обґрунтування та закріплення верховенства права як фундаментального принципу і стандарту судового захисту. Взагалі слід особливо наголосити на унікальності концепту верховенства права, що започаткував процес інтернаціоналізації (європеїзації) циві-

льного процесу з точки зору розробки процесуальних гарантій його дотримання та створення єдиного механізму захисту декларованих прав, свобод та інтересів. У цьому зв'язку актуалізується в різних аспектах і напрямках, зокрема й цивільному процесуальному, дослідження Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає право людини на незалежний та неупереджений суд, створений на підставі закону, право бути вислуханим, рівні процесуальні можливості, публічний характер судового розгляду в розумний строк.

Очевидно, що міжнародно-правові джерела нині найбільше впливають на формування моделі розгляду правових спорів, а в більш широкому контексті на національні цивільні судочинства, зокрема і систему принципів та процесуальних гарантій забезпечення права на суд і доступність правосуддя. Тому правомірною вбачається постановка питання про формування нової системи принципів цивільного судочинства як базової конструкції вирішення правових спорів. Закономірно, що ця проблематика сьогодні виходить за вузькі межі галузевих наук, особливо на фоні безперервних дискусій про сутність цивілістичного процесу як нового явища у вітчизняній доктрині та законотворчості, новітніх течіях його розвитку, вдосконалення процедур юрисдикційного та неюрисдикційного характеру [3, с. 38].

Вважаємо, що Г. П. Тимченко однозначно має рацію в тому, що за допомогою системи принципів можливе формування моделі цивільного судочинства. У цьому сенсі висновки дослідника про відповідність принципів цілям і завданням цивільного

процесу та процесуальної діяльності заслуговують також на найпильнішу увагу. Однак, вважаємо, що навіть пропоновані ознаки принципів цивільного судочинства повною мірою не дадуть відповідь на питання, чому все ж верховенство права слід розглядати як принцип (основу) цивільної процесуальної діяльності. Проблема адекватності включення нормативних положень в систему принципів цивільного процесу ще вимагає свого глибокого й сучасного дослідника.

У зв'язку з цим можна припустити, що рішення проблеми системи принципів має відбуватися на початку створення процесуальних кодексів. Бажано йти від простого переліку фундаментальних положень до практики їх дотримання на всіх етапах процесуальної діяльності. Тобто спочатку необхідно ретельно проробити загальну частину кодексів, йти від розуміння того, яким ми хочемо бачити судочинство, до розробки сукупності принципів, на котрих воно ґрунтується. Але це завдання не тільки для юридичної науки і практики. Проблема можна вирішити лише при використанні синтезу наукових знань – узагальнюючи історичний досвід розвитку держави і права, аналізуючи накопичену судову практику в аспекті найпоширеніших помилок у правозастосуванні, даючи реальну оцінку стану справ у економіці та політиці держави, враховуючи потребу суспільства в механізмі захисту прав, використовуючи досягнення юридичної науки. Систему принципів, на яких буде формуватися судочинство, повинен визначати не законодавець, а об'єктивні чинники, які сприятимуть появі такої системи та її подальшому розвитку.

Нині можна констатувати поверховий підхід законодавця до вирішення питання системи принципів судочинства. Очевидно, що цивільне судочинство повинно мати власну, специфічну систему принципів [6, с. 47].

І далі цей автор робить висновок, що система принципів судочинства як елемент типологізації сучасних процесів повинна визначатися первісно тільки бажаною моделлю судочинства, обмежуючи при такому підході законодавчий розсуд, і відмічає можливість всебічного пізнання структури системи лише на стику різних знань, не тільки і навіть не стільки в рамках процесуальної доктрини. Це сприятиме виокремленню об'єктивних факторів, появі і формуванню такої системи та її розвитку. До числа таких факторів автор відносить природу і сутність державного ладу, економічний і політичний стан держави, цінності і пріоритети, які склалися в суспільстві на сучасному етапі його розвитку, очікування і потреби цього суспільства в судовому захисті, судову практику, цілі й завдання судочинства, історичні фактори, котрі зумовили характер судочинства, досягнення юридичної науки [5, с. 11–12].

Поки ми можемо зазначити, що законодавець в довільній формі визначає систему принципів цивільного судочинства, наділяючи верховенство права якостями основного початку процесуальної діяльності. При цьому, напевно чи можливо однозначно відповісти на питання, яким чином у цивільному процесуальному законодавстві знаходять свою реалізацію ідеї верховенства права. Можна поставити питання інакше – в яких нормах цивільного процесуаль-

ного законодавства виявляється верховенство права?

Проблема адекватного відображення ідей верховенства права, на наш погляд, першорядна для вітчизняного законодавця. Важливо відобразити їх в процедурах відкриття провадження у справі, підготовки справи до судового розгляду, судового розгляду цивільної справи і стадіях його перегляду. Показово, в цивільній процесуальній літературі тривають спроби обґрунтування елементів верховенства права.

Так, на обґрунтування елементів принципу верховенства права Г. П. Тимченко, в силу обмеженості власним об'єктом і предметом дослідження, виокремлює лише два аспекти його пізнання і реалізації – через судоустрій і через судочинство. Якщо розглядати верховенство права в першому аспекті, то необхідно проводити дослідження організації судової влади згідно з таким принципом. Для другого зрізу пізнання характерним є закріплення верховенства права в положеннях процесуального законодавства. У такому розумінні, як вважає дослідник, верховенство права слід розглядати не стільки як принцип, скільки як загальну характеристику всього судочинства, зокрема, з такими рисами: законодавча можливість добитися

доступу до суду; адекватність судових процедур суспільним очікуванням; використання процесуальних засобів захисту; обстоювання своїх прав і свобод; оскарження і виконання прийнятих судових рішень [5, с. 15–16].

Розглянутих ознак верховенства права, як нам видається, ще недостатньо для повного відображення правового явища в цивільному процесуальному законодавстві. Однак, напрям наукового пошуку представляється перспективним і доцільним. Досвід вітчизняного законотворення ще раз переконує в тому, що часто зарубіжні ідеї не реалізуються на ниві національного правознавства належним чином, чому повинна передувати глибока наукова розробка, яка визначає ступінь належної імплементації в правову сферу, зокрема і в цивільне процесуальне законодавство. Цивілістична процесуальна доктрина залишається невитребуваною при підготовці нової редакції ЦПК України. Тому концептуально не завершеним є впровадження концептів верховенства права в сферу цивільної юрисдикції, особливо на тлі регламентації основних засад цивільного судочинства і заявлених завдань щодо забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ.

Список використаних джерел

1. Воронов А. Ф. Гражданский процесс: эволюция диспозитивности. Москва: Статут, 2007. 149 с.
2. Дем'янова О. В. Реалізація верховенства права в цивільному судочинстві: постановка проблеми. *Судова апеляція*. 2013. № 3. С. 112.
3. Курило М. П. Принципи цивільного процесу як концептуальна правова категорія. *Судова апеляція*. 2015. №4. С. 33–40.
4. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. №4. С. 133–143.

5. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні : проблеми теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 40 с.

6. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні : проблеми теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2012. 422 с.

7. Тимченко Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні. Київ : «Видавничий Дім «Юридична книга», 2010. 336 с.

8. Шемшученко Ю. С. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії : монографія / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2008. 344 с.

References

Voronov, A. F. (2007). *Hrazhdanskyi protsess: evoliutsiya dyspozytyvnosti*. Moskva: Statut [in Russian].

Demianova, O. V. (2013). Realizatsiia verkhovenstva prava v tsyvilnomu sudochynstvi: postanovka problemy. *Sudova apeliatsiia*, 3, 112 [in Ukrainian].

Kurylo, M. P. (2015). Pryntsypy tsyvilnoho protsesu yak kontseptualna pravova katehoriia. *Sudova apeliatsiia*, 4, 33-40 [in Ukrainian].

Petryshyn, O. V. (2010). Problemy sotsializatsii pravovoi nauky. *Pravo Ukrainy*, 4, 133-143 [in Ukrainian].

Tymchenko, H. P. (2012). *Pryntsypy tsyvilnoho ta administratyvnoho sudochynstva v Ukraini : problemy teorii ta praktyky* : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Tymchenko, H. P. (2012). *Pryntsypy tsyvilnoho ta administratyvnoho sudochynstva v Ukraini : problemy teorii ta praktyky* : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Tymchenko, H. P. (2010). *Teoretychni problemy ta praktyka realizatsii pryntsypiv sudochynstva v Ukraini*. Kyiv : «Vydavnychiy Dim «Iurydychna knyha» [in Ukrainian].

Shemshuchenko, Yu. S. (2008). *Verkhovenstvo prava yak pryntsyp pravovoi systemy: problemy teorii* / za zah. red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv : Vydavnytstvo «Iurydychna dumka» [in Ukrainian].

O. Sopianenko, Postgraduate Student of Faculty of Law of Sumy National Agrarian University

ORCID: 0000-0002-7954-1234

The rule of law in the civil procedural legislation of Ukraine: problems of implementation of the idea and perception of the doctrine

The article observes the rule of law, which has undergone a complex historical path of its formation. It is noted that in light of this problem, a significant event was the consolidation of the rule of law in the Constitution of Ukraine and sectoral legislation, which led to the huge scientific and practical interest of domestic jurists to identify its essence, content and problematic aspects of implementation. Thus, it is obvious that against the background of strengthening the processes of European integration and international support of Ukraine, as well as opportunities to implement the basic standards of relations between state, society and individual, the relevance of research on numerous issues of the rule of law is growing.

The article states that the process of adapting the general concept of "rule of

law" to the regulation of various social relations is fundamental. For the judiciary this means finding acceptable forms of exercising the rule of law in court. It should be considered that this principle cannot be inferred from those of other principles of justice, so in the sense of the need to ensure publicity of the process, a reasonable period of time when the parties would have equal procedural opportunities, the issuance of a reasoned court decision, and so on.

It is stated that the development of any category should begin with an understanding of its general theoretical principles and concepts. Thus, the task set before theorists of law are both: to summarize the basic ideas about this object to identify its main characteristics, and to form the necessary basis for continuing of the research. In this aspect, the potential of general theoretical examining is not yet fully revealed.

Also the attention is drawn to the necessity of creating a mechanism for implementing the rule of law in civil proceedings. Of course, the most acceptable option is its conceptual design at the level of individual norms and institutions. However, in this case the inverse correlation is not excluded. Finding its implementation in sectoral legislation, the ideas of the rule of law in the theoretical aspect can receive an even broader scientific interpretation.

Civil process as a sphere of judicial power is one of the many possible and necessary areas of application of the rule of law. This is largely due to the importance of the proper administration of civil justice, the importance of justice as a state activity, and ultimately, ensuring the fairness and legitimacy of court decisions, so it is the quintessence of the state's position.

On the question of the expediency of defining the rule of law by the legislator as the basis of civil procedural proceedings, the author's thesis is that the issue of the system of principles of civil procedure has not received yet in final theoretical and normative permission. Despite the significant bibliography of the issue and the latest codification of civil procedural law, there are still no clear criteria for the affiliation of certain provisions to the principles of civil procedure.

It was concluded that the legislator now defines the system of principles of civil proceedings in an arbitrary form, endowing the rule of law with the qualities of the main beginning of procedural activity. At the same time, it is hardly possible to unambiguously answer the question of how the idea of the rule of law finds its realization in civil procedural law.

Regarding the considered features of the rule of law, it was noted that they are not enough to fully reflect the legal phenomenon in civil procedural law. Moreover, the implementation of the concepts of the rule of law in the field of civil jurisdiction is conceptually incomplete, especially against the background of the regulation of the basic principles of civil proceedings and the stated objectives. However, the direction of scientific research seems promising and appropriate.

Keywords: *rule of law; principles of law; civil procedural law; civil law.*